

Голубєва Неллі Юрїївна

д.ю.н., професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», адвокат

ДОГОВІРНЕ ПРАВО «НА ВІЙНІ»

Договірне право, яке регулює відносини щодо руху товарів та інших матеріальних і нематеріальних благ в економічному обороті, звичайно, розраховане на застосування його норм у мирний час, у час вільного обігу капіталу, але такі часи ще не стали для нас нормою, багато часів у нашому минулому є прикладами зворотного: радянські часи, фінансові кризи нового часу, АТО, коронавірус [1], збройна агресія тощо. Все це негативно впливає і на договірні відносини, які в час криз відчувають вплив розриву економічних зв'язків між традиційними контрагентами, нестабільного курсу національної валюти, кризи неплатежів чи інших випадків невиконання договорів.

Для договірних відносин військова агресія та введення воєнного стану в Україні є обставиною непереборної сили. Торгово-промислова палата України (далі – ТПП) підтвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 р. до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням. З метою позбавлення обов'язкового звернення до ТПП на сайті ТПП України розміщено 28.02.2022 року загальний офіційний лист ТПП України щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [2]. Звичайно, що цей лист не є універсальним сертифікатом, що може замінити індивідуальний для судового розгляду.

Наслідки настання обставин непереборної сили. По-перше, військова агресія є обставиною непереборної сили та підставою звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання (ч. 1 ст. 617 ЦК) за умови, що саме на ці відносини вплинули певні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору. Не тільки військова агресія, а й наприклад, загальна військова мобілізація, військові дії, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, закриття морських проток, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо також можуть напряму впливати на певні договірні відносини

та бути обставинами непереборної сили. Існування обставин непереборної сили має бути встановлено з урахуванням обставин конкретної справи, зокрема залежно від виду діяльності боржника, умов її здійснення, строку виконання зобов'язання, характеру зобов'язання, розумності та добросовісності поведінки боржника тощо. Так, має бути встановлено наступне: 1) військові дії, введення комендантської години, експропріація тощо стосуються боржника безпосередньо; 2) причинно-наслідковий зв'язок між військовою агресією, бойовими діями тощо та невиконанням певного зобов'язання, визнання тих чи інших обставин форс-мажорними вирішується в кожному випадку індивідуально, війна не може недобросовісно використовуватися для прикриття обставин невиконання договору у чинність інших причин, не пов'язаних із такою надзвичайною ситуацією. Так, ВС зазначав, що форс-мажорні обставини не мають преюдиціальний (заздалегідь встановлений) характер. Сторона яка посиляється на конкретні обставини повинна довести те, що вони є форс-мажорними, в тому числі, саме для конкретного випадку (постанова ВС від 25 січня 2022 р. № 904/3886/21) [3]. При цьому сертифікат ТПП є не єдиним документом на підтвердження надзвичайних обставин. ВС застерігає, що існування обставин форс-мажору щодо порушення зобов'язань, які виникли внаслідок укладення договору оренди, може доводитися будь-якими доказами (постанова ВС від 21 липня 2021 р. у справі № 912/3323/20) [4].

При цьому, непереборна сила не звільняє від виконання зобов'язань, а тільки від цивільно-правової відповідальності, наприклад, від відшкодування збитків, сплати неустойки. При цьому виплата, наприклад, процентів за користування чужими коштами у договорі займу чи кредиту відповідальністю не є, тому від їх виплати боржник не звільняється.

По-друге, відтермінування виконання зобов'язання, якщо виконання залишається можливим після того, як обставини відпали. По-третє, якщо виконання договору взагалі не може бути виконане – зобов'язання підлягає припиненню за ст. 607 ЦК. По-четверте, якщо виконання договору втрачає сенс для кредитора внаслідок прострочення, кредитор може відмовитися від договору (ч. 3 ст. 612 ЦК), при цьому боржник не відповідає перед кредитором за збитки, завдані простроченням виконання (ч. 1 ст. 617 ЦК). По-п'яте обставини непереборної сили можуть стати підставою для зміни договору за до-

мовленістю сторін, наприклад, зменшення ціни договору, зміна місця доставки, онлайн-формат надання послуг тощо.

Крім визнання військової агресії обставиною непереборної сили, сторони можуть звернутися до ст. 652 ЦК. Для застосування ч. 1 необхідна обов'язково згода сторін на розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Частина 2 ст. 652 ЦК регулює ситуацію, коли сторони не досягли згоди щодо розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, у статті встановленні чотири умови, які повинні бути присутні одночасно і в сукупності. По своєму характеру обставини, що істотно змінилися, нагадують непереборну силу. Проте є значна відмінність: вони не спричиняють за собою неможливість виконання зобов'язань, що виникли з договору, навпаки, можливість його виконання у всіх випадках повинна бути присутня, але таке виконання значно порушило б баланс інтересів сторін.

Крім загальних правил, законодавством передбачено низку спеціальних правил, які були запроваджені для урегулювання окремих питань у певних видах договірних відносин в умовах воєнного стану. Особливості кредитних відносин під час воєнного стану передбачені Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [5], яким доповнено п. 18 розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України. На час воєнного стану та 30 днів після його припинення боржник не несе відповідальності перед кредитодавцем у разі прострочення виконання зобов'язань за кредитним договором. Це не означає, що відбувається прощення боргу чи боржник-позичальник не має платити проценти за користування кредитним капіталом, оскільки вони є платою за правомірне використання капіталу, а не відповідальністю, чи повертати кредитні кошти при припиненні договору. Мова йде про відтермінування виплат тіла кредиту та відсотків під час дії воєнного стану.

Щодо депозитів, то ніяких особливостей не встановлено, оголошення воєнного стану не дає право дострокове розірвання вкладів фізичних осіб, якщо інше не передбачено у договорі чи додатковою угодою між вкладником та банком. При цьому під час воєнного стану є обмеження щодо отримання банківського вкладу готівкою. Законом України № 2180-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» запроваджено 100%-ва гарантію за банківськими вкладами

фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців, а через три місяці після припинення чи скасування дії воєнного стану гарантована сума за вкладками становитиме 600 тис. грн.

Значним чином вплинуло оголошення воєнного стану на розрахункові відносини, які держава обмежила задля стабільного функціонування фінансової системи України. Так, встановлені обмеження на перекази грошових коштів за кордон, за деякими винятками, наприклад, оплата витрат за кордоном, пов'язаних зі смертю, лікуванням в медичних закладах, транспортуванням хворих, навчання, аліменти, а також на купівлю деяких видів товарів волонтерами тощо. Р2Р-перекази з гривневих платіжних карток на картки іноземних банків заборонені, з валютних – до 100 тис. грн на місяць. Так само «quasi cash» операції (поповнення електронних гаманців, форекс-рахунків, купівля віртуальних активів, поповнення гаманця криптобіржі) можливі до 100 тис. грн та тільки з валютних карток.

На відміну від розрахункових відносин, які державою адміністративно обмежені, є і добрі новини, так, дозволено під час воєнного стану використання коштів з рахунків, на які накладений арешт органами державної виконавчої служби чи приватними виконавцями, сума стягнення з особи не перевищує 100 тисяч гривень [6]. З іншого боку, таке рішення порушує інтереси кредиторів, які також мають негативні наслідки у зв'язку із війною, за їх рахунок держава дещо зменшує соціальну напругу в суспільстві. Необхідно пам'ятати, що війна та інші подібні обставини – найкращий час для недобросовісних боржників.

Для орендних відносин є всі підстави для застосування ч.ч. 4 та 6 ст. 762 ЦК.

Таким чином, норми договірного права містять механізми вирішення складних питань у кризових ситуаціях, але договірні відносини відчувають весь спектр негативних наслідків падіння економічних показників діяльності окремих підприємців, підприємств, держави в цілому, що веде до кризи неплатежів, зриву поставок тощо. На проблеми, з якими ми стикнулись з лютого цього року, мали реагувати як самі учасники договорів, пристосовуючи свої відносини до нових умов, якщо це можливо у кожному конкретному випадку, так і держава, оскільки норми договірного права можуть бути інструментом для держави для досягнення тих чи інших результатів для розвитку економіки держави. В умовах війни, воєнного стану, карантину економіка не зупиняється та має забезпечувати інтереси учасників обороту,

компенсувати негативні наслідки відповідних обставин (звичайно не за рахунок однієї із сторін, а намагаючись справедливо розподілити тягар обставин, що змінились). Держава зі свого боку досить активно використовує адміністративний інструментарій, наприклад, обмеження в розрахункових відносинах з одного боку значно обмежила можливість розрахунків та, відповідно, свободу учасників обороту, але направлене на забезпечення фінансової стабільності країни. Звичайно це відбувається за рахунок жорсткого регулювання та обмеження прав осіб, але таке обмеження справедливо виправдовується обставинами, в яких опинилась країна. При цьому необхідно не забувати, що в таких ж суворих обставинах знаходяться учасники обороту, тому державні інструменти мають використовуватися справедливо. Є побоювання, що спокуса обмежувати транскордонний вільний рух коштів учасників обороту буде продовжуватися ще довго, навіть після завершення війни, що навряд чи можна бути вітати, оскільки від таких обмежень страждають, як правило, добросовісні учасники, а недобросовісні – й зараз виводять кошти за кордон.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про вплив на виконання зобов'язання пандемії COVID-19 див. наступну статтю автора: Голубєва Н. Ю. Оголошення карантину у зв'язку із пандемією як форс-мажорна обставина. Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту: монографія. За ред. Харитонova Є. О., Харитонovoї О. І., Некіт К. Г. Одеса: Гельветика, 2020. С. 218- 228.
2. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. URL: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022>
3. Постанова КГС ВС від 25 січня 2022 р. № 904/3886/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
4. Постанова ВС від 21 липня 2021 р. у справі № 912/3323/20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/99277353?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
6. Про забезпечення здійснення розрахунків населення в умовах воєнного стану: Розпорядження КМУ № 198-р від 2 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-2022-%D1%80#Text>